

واکاوی تحولات و رویکردهای نوین در امور تربیتی و آموزشی: بازتعریف نقش یادگیری فعال، تربیت اخلاقی و تفکر انتقادی در نظام تعلیم و تربیت

لیلا وثوقی نودهی، سحر رضائی، عادلہ بالی، ناهید شکرالهی ابهری

کارشناسی ارشد برنامه ریزی آموزشی، دانشگاه آزاد، کرج.

کارشناسی ارشد مهندسی معماری، دانشگاه علوم تحقیقات البرز.

کارشناسی تربیت بدنی، دانشگاه الزهراء، تهران

کارشناسی حرفه ای نقاشی - نقاشی، مرکز آموزش علمی و کاربردی جهاد دانشگاهی، کرج

MDOI-02-2026.0378

MNR-392-2-29A162

چکیده

امور تربیتی و آموزشی، ارکان بنیادین و به هم پیوسته هر نظام آموزشی پویا و بالنده را تشکیل می‌دهند. با شتاب‌گیری تحولات فناورانه و دگرگونی‌های اجتماعی و فرهنگی معاصر، روش‌های سنتی انتقال‌محور دیگر پاسخگوی نیازهای چندبعدی نسل نوپای دانش‌آموزان نیستند. هدف پژوهش حاضر، واکاوی جامع ادبیات علمی و تبیین رویکردهای نوین در یکپارچه‌سازی ساحت‌های آموزشی و تربیتی با تأکید بر پداگوژی فعال، پرورش تفکر انتقادی، اخلاق‌مداری و تاب‌آوری اجتماعی در بستر مدارس است. این مطالعه به روش مروری نظام‌مند و تحلیلی-توصیفی، مقالات، اسناد تحولی و پژوهش‌های علمی-پژوهشی حوزه علوم تربیتی را در دو دهه اخیر مورد بازخوانی قرار داده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تفکیک مصنوع میان «آموزش» و «پرورش»، افت کیفیت یادگیری و گسست‌های انگیزی را تشدید می‌کند؛ در حالی که الگوهای تلفیقی (نظیر یادگیری مسئله‌محور، فلسفه برای کودکان، مدارس ارزش‌محور و پداگوژی گفت‌وگویی) موجب تقویت هم‌زمان شایستگی‌های شناختی، عاطفی و اخلاقی دانش‌آموزان می‌شوند. در فرجام، راهکارهای سیاستی، برنامه‌ریزی درسی و کاربردی جهت توانمندسازی معلمان و مربیان تربیتی و بازطراحی محیط‌های یادگیری ارائه شده است.

کلیدواژه‌ها: امور تربیتی، پداگوژی نوین، یادگیری فعال، تفکر انتقادی، تربیت اخلاقی، برنامه درسی تلفیقی.

۱. مقدمه

نظام‌های آموزشی در سراسر جهان مأموریت دارند بستر رشد همه‌جانبه، متوازن و خودشکوفایی انسان‌ها را فراهم آورند. در تفکر نوین علوم تربیتی، آموزش (انتقال دانش و مهارت) و پرورش (رشد اخلاقی، هویتی و اجتماعی) نه به منزله دو مسیر مجزا، بلکه به مثابه تار و پود یک فرایند واحد درک می‌شوند (کریمی، ۱۳۹۸). کلاس درس پیش از آن که فضایی صرفاً برای ذخیره‌سازی داده‌های شناختی باشد، محیطی زیسته برای تمرین مدارا، تفکر، مسئولیت‌پذیری و اخلاق‌ورزی است (صادقی و حسینی، ۱۴۰۰). با این حال، غلبه رویکردهای حافظه‌محور، آزمون‌زدگی و تقلیل‌گرایی در اهداف نظام‌های تعلیم و تربیت، امور تربیتی را در بسیاری از برهه‌ها به فعالیت‌های حاشیه‌ای و فوق‌برنامه محدود ساخته است (نوذری، ۱۳۹۹). بازخوانی مجدد نسبت میان آموزش و پرورش و پیوند زدن آن با نظریه‌های یادگیری سازنده‌گرایی و رویکردهای انسانی-انتقادی ضرورتی بنیادین برای نوسازی سازوکارهای مدرسه معاصر است.

۲. بیان مسئله

با وجود تأکید اسناد بالادستی (نظیر سند تحول بنیادین آموزش و پرورش) بر «تربیت تمام‌ساحتی»، شواهد پژوهشی گویای وجود شکافی عمیق میان اهداف نظری و عمل کلاسی است (فرمehنی فراهانی و حسینی، ۱۳۹۹). آموزش رسمی به شدت متمرکز بر محفوظات، آمادگی برای کنکور و ارزشیابی‌های کمی گردیده و ساحت‌های زیباشناختی، اخلاقی، زیستی-بدنی و اجتماعی در حاشیه قرار گرفته‌اند (محبوبی و شریفی، ۱۴۰۱). از سوی دیگر، ورود انفجاری رسانه‌های دیجیتال و هوش مصنوعی، سواد رسانه‌ای و تربیت اخلاقی کودکان و نوجوانان را با چالش‌های نوپدید نظیر بحران هویت، اضطراب اطلاعاتی و کاهش دامنه توجه مواجه ساخته است (عابدی و همکاران، ۱۴۰۲). مربیان و معلمان اغلب از روش‌های یک‌طرفه و موعظه‌محور استفاده می‌کنند که به دلیل عدم درگیری شناختی و عاطفی دانش‌آموز، اثربخشی پایینی دارد (رستمی و فتحی، ۱۴۰۰). از

این رو، مسئله بنیادین این است: چگونه می توان پداگوژی آموزشی را با مبانی تربیتی تلفیق کرد تا فرایند یادگیری به تولید تفکر نقاد، خودفرمانی/اخلاقی و مسئولیت پذیری اجتماعی منتهی شود؟

۳. ضرورت و اهمیت پژوهش

جامعه امروز بیش از هر زمان دیگری نیازمند نسلی است که علاوه بر مهارت های علمی، به قطب نمای اخلاقی، تفکر مستقل و مهارت های حل مسئله مجهز باشد. پرداختن به امور تربیتی و آموزشی از این رو ضروری است که:

۱. بازتعریف فرایندهای تربیتی سبب پیشگیری از آسیب های اجتماعی و افت تحصیلی در میان نسل جوان می شود (باقری، ۱۳۹۷).

۲. تلفیق برنامه های تربیتی در بافت دروس رسمی، یادگیری را معنادار و پایدار می سازد (مطهری و دلاور، ۱۳۹۸).

۳. این پژوهش زمینه ای مفهومی و عملیاتی فراهم می سازد تا سیاست گذاران و معلمان از دوگانگی سنتی «معلم آموزشی» در برابر «مربی پرورشی» عبور کرده و الگوی «معلم-مربی» را پیاده سازی نمایند (خسروی و موسوی، ۱۴۰۱).

۴. اهداف پژوهش

• هدف اصلی: واکاوی تحلیلی رویکردها و الگوهای نوین پیونددهنده امور تربیتی و آموزشی و ارائه مدل مفهومی برای مدارس معاصر.

• اهداف فرعی: ۱. شناسایی ابعاد و ساحت های مشترک آموزش و پرورش بر پایه رویکردهای نوین یادگیری. ۲. تحلیل آسیب شناسانه موانع ساختاری و پداگوژیک در تحقق تربیت تمام ساحتی. ۳. تبیین

راهنمادهای عملیاتی (برنامه درسی، شیوههای تدریس و سنجش تربیتی) جهت به کارگیری در محیطهای یادگیری.

۵. روش شناسی

این پژوهش از نوع مطالعات مروری روایی-تحلیلی است. جامعه پژوهش شامل مقالات علمی-پژوهشی، کتب دانشگاهی و اسناد تحولی حوزه علوم تربیتی و روان شناسی پرورشی در بازه زمانی سالهای ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۳ خورشیدی است. جهت گردآوری منابع از پایگاههای اطلاعات علمی معتبر (نظیر ISC، Magiran، SID و Noormags) با کلیدواژههایی چون «امور تربیتی»، «پداگوژی فعال»، «تربیت اخلاقی»، «تفکر انتقادی»، «تربیت تمام ساحتی» و «برنامه درسی تلفیقی» استفاده شد. پس از پایش و ارزیابی کیفیت متون، منابعی که دارای غنای نظری و شواهد تجربی مستحکم بودند به روش تحلیل مضمون دسته بندی و ترکیب مفهومی شدند.

۶. پیشینه پژوهشی

- **مطالعات پیشین در حوزه تربیت تمام ساحتی:** صادقی و حسینی (۱۴۰۰) در پژوهش خود نشان دادند که کلاسهای درس نیازمند عبور از الگوهای انفعالی به سمت محیطهای مبتنی بر مشارکت عاطفی و حل مسئله هستند. همچنین فرمehینی فراهانی و حسینی (۱۳۹۹) به نقد تمرکز افراطی نظام آموزشی بر ساحت شناختی پرداخته و خواستار بازنگری در سرفصلهای تربیت معلم شدند.
- **مطالعات تفکر انتقادی و فلسفه برای کودکان:** شعبانی و رضانی (۱۳۹۸) نشان دادند اجرای برنامه آموزش تفکر در مدارس ابتدایی، علاوه بر افزایش مهارت های استدلالی، سطح سازگاری اجتماعی و پذیرش نظرات دیگران را به شکل معناداری ارتقا می بخشد. اسدی و همکاران (۱۴۰۲) نیز اثربخشی حلقه های کندوکاو را در کاهش رفتارهای پر خاشگروانه و تعمیق درک ارزش های اخلاقی اثبات کردند.

- مطالعات اخلاق حرفه‌ای و پیوند آموزش-پرورش: باقری (۱۳۹۷) تبیین نمود که اخلاق را نمی‌توان به مثابه بسته‌های دانشی به دانش‌آموز منتقل کرد، بلکه اخلاق در بستر مواجهه با موقعیت‌های واقعی یادگیری و کنشگری متقابل شکل می‌گیرد. محبوبی و شریفی (۱۴۰۱) نیز بر ضرورت تغییر نقش معلم از «انتقال‌دهنده» به «تسهیل‌گر اخلاق و اندیشه» تأکید کردند.

۷. یافته‌های پژوهش

تحلیل متون و یافته‌های پژوهش‌های پیشین در چهار محور اصلی دسته‌بندی شد:

۷.۱. گذار از دوگانگی آموزش و پرورش به الگوی هم‌افزای تربیتی-آموزشی

یافته‌ها تصریح می‌کنند که هرگونه تدریس، ذاتاً یک عمل تربیتی است. محتوای کتاب‌ها، لحن کلام معلم، نحوه گروه‌بندی شاگردان و شیوه توزیع فرصت‌های سخن گفتن در کلاس، واجد بارهای ارزشی و اخلاقی پنهان (برنامه درسی پنهان) هستند (ملکی، ۱۳۹۹). جداسازی ساعت تربیتی از ساعت درسی، پیام اشتباهی به دانش‌آموز منتقل می‌کند که اخلاق مقوله‌ای جدا از زندگی واقعی و دانش است.

۷.۲. تفکر انتقادی و کندوکاو فلسفی به مثابه بستر تربیت اخلاقی

تربیت اخلاقی پایدار زمانی رخ می‌دهد که دانش‌آموز بر پایه استدلال، چرایی ارزش‌هایی مانند عدالت، صداقت و همدلی را درک کند (اسدی و همکاران، ۱۴۰۲). روش‌های مبتنی بر کندوکاو جمعی (مانند P4C) فضای امنی ایجاد می‌کنند که در آن دانش‌آموزان ضمن تمرین نقدپذیری، گوش دادن فعال و احترام به تفاوت‌ها، مهارت‌های شناختی سطح بالا (تجزیه و تحلیل، ارزیابی و استدلال) را درونی می‌سازند (شعبانی و رضانی، ۱۳۹۸).

۷.۳. پداگوژی گفت‌وگویی و یادگیری همیارانه

یادگیری سنتی بر رقابت فردی تأکید دارد، در حالی که یادگیری همیارانه محیطی برای تقویت مهارت‌های بین‌فردی، کار تیمی و مدیریت تعارضات است (احمدی و یاری، ۱۴۰۱). قرار گرفتن در گروه‌های کاری مشترک به دانش‌آموزان می‌آموزد چگونه منافع جمعی را بر خودخواهی فردی ترجیح دهند و با دیگران تعامل سازنده برقرار سازند.

۷.۴. نقش چالش‌های عصر دیجیتال و ضرورت بازطراحی تربیت رسانه‌ای

یافته‌ها گویای آن است که امور تربیتی در عصر کنونی نمی‌تواند بدون توجه به زیست‌بوم دیجیتال دانش‌آموزان برنامه‌ریزی شود. توانمندسازی دانش‌آموزان در تحلیل انتقادی پیام‌های رسانه‌ای، مدیریت سوگیری‌های الگوریتمی و صیانت از حریم خصوصی، بخشی تفکیک‌ناپذیر از رسالت‌های تربیتی معاصر است (عابدی و همکاران، ۱۴۰۲؛ فتحی و آجارگاه، ۱۴۰۰).

۸. نتیجه‌گیری

امور تربیتی و آموزشی هنگامی به نقطه عطف بالندگی می‌رسند که مدرسه از «کارخانه محفوظات» به «زیست‌بوم رشد اخلاقی و فکری» تبدیل شود. تحقق چنین تحولی مستلزم آن است که مرزهای ساختگی میان آموزش و پرورش برچیده شود. تلفیق مهارت‌های تفکر ورزیده، اخلاق زیسته و پداگوژی فعال در تار و پود تمامی دروس، زمینه را برای شکوفایی فطری دانش‌آموزان فراهم می‌آورد. معلمان نباید خود را صرفاً انتقال‌دهنده سرنشین‌محور کتب درسی بدانند؛ بلکه آنان معماران عاطفی، اخلاقی و فکری نسلی هستند که باید در جهانی پیچیده، زیستی خردمندانه و مسئولانه داشته باشد.

۹. پیشنهادات کاربردی

۱. بازطراحی آموزش ضمن خدمت معلمان: توانمندسازی کادر آموزشی با الگوهای تسهیل‌گری، تفکر انتقادی، روش‌های تدریس مشارکتی و مهارت‌های ارتباطی مؤثر.

۲. تلفیق ساحت‌های تربیتی در کتب درسی: تدوین محتواهای آموزشی به گونه‌ای که هر درس (از ریاضی و علوم تا ادبیات) حامل چالش‌های فکری، اخلاقی و اجتماعی متناسب با زندگی واقعی باشد.

۳. تغییر نظام سنجش و ارزشیابی: جایگزینی آزمون‌های صلب تستی با پوشه کار (پورتفولیو)، سنجش عملکردی، خودارزیابی و ارزیابی همسالان جهت پایش رشد منش و شخصیت دانش‌آموزان.

۴. ایجاد زنگ‌های کندوکاو و گفت‌وگوی کلاسی: اختصاص زمان‌های معین هفتگی برای برگزاری جلسات گفت‌وگوی آزاد درباره مسائل اجتماعی، ارزش‌های اخلاقی و زیست روزمره شاگردان.

۵. مشارکت فعال اولیا در برنامه‌های تربیتی: ایجاد همسویی تربیتی میان خانه و مدرسه از طریق کارگاه‌های تعاملی فرزندپروری و تقویت ارتباط مستمر والد-مربی.

۱۰. منابع و مآخذ

۱. احمدی، غلامعلی، و یاری، مرضیه. (۱۴۰۱). بررسی اثربخشی یادگیری همیارانه بر مهارت‌های اجتماعی و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان. *فصلنامه روان‌شناسی تربیتی*، ۱۸ (۶۳)، ۴۵-۶۲.
۲. اسدی، جواد، محمدی، سارا، و نیک‌نام، علیرضا. (۱۴۰۲). نقش برنامه فلسفه برای کودکان (P4C) در رشد قضاوت اخلاقی و کاهش پرخاشگری در مدارس ابتدایی. *مجله مطالعات برنامه درسی و آموزش تفکر*، ۸ (۱)، ۱۱۲-۱۲۸.
۳. باقری، خسرو. (۱۳۹۷). *درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران* (جلد اول و دوم، چاپ یازدهم). تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
۴. خدیوی، اسدالله، و حیدری، مریم. (۱۳۹۸). ارزیابی مؤلفه‌های برنامه درسی پنهان و رابطه آن با تربیت اخلاقی و هویت ملی دانش‌آموزان. *فصلنامه نوآوری‌های آموزشی*، ۱۸ (۷۱)، ۸۷-۱۰۸.
۵. خسروی، رحیم، و موسوی، سیده بتول. (۱۴۰۱). تحلیل شایستگی‌های حرفه‌ای معلمان در پیوند دادن آموزش‌های کلاسی با اهداف پرورشی. *پژوهش در تربیت معلم*، ۵ (۲)، ۶۹-۸۸.
۶. درتاج، فریبرز، و ناصری، الهام. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر الگوهای یادگیری فعال بر خودکارآمدی و سرزندگی تحصیلی دانش‌آموزان دوره اول متوسطه. *مجله آموزش و ارزشیابی*، ۱۳ (۵۰)، ۲۳-۴۱.
۷. رستمی، علی، و فتحی، اکرم. (۱۴۰۰). موانع پداگوژیک در تحقق تربیت تمام‌ساحتی از دیدگاه معلمان و مدیران مدارس. *فصلنامه رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، ۱۲ (۳)، ۱۲۵-۱۴۲.
۸. سیف، علی‌اکبر. (۱۴۰۱). *روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش* (ویرایش هفتم). تهران: نشر دوران.

۹. شعبانی، حسن، و رمضانی، ناصر. (۱۳۹۸). تأثیر آموزش تفکر انتقادی بر مهارت‌های حل مسئله و تفکر سازنده در دانش‌آموزان ابتدایی. *مجله مطالعات آموزش و یادگیری*، ۱۱(۲)، ۷۲-۵۵.
۱۰. شکوهی، غلامحسین. (۱۳۹۶). *مبانی و اصول آموزش و پرورش* (چاپ سی‌ام). مشهد: به‌نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).
۱۱. صادقی، علیرضا، و حسینی، فاطمه. (۱۴۰۰). الگوی پداگوژی گفت‌وگویی در آموزش ابتدایی؛ راهبردی برای توسعه یادگیری عاطفی و شناختی. *مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی*، ۱۰(۱۹)، ۹۱-۱۱۴.
۱۲. عابدی، مهدی، حسینی‌زاده، سید علی، و کاظمی، رضا. (۱۴۰۲). چالش‌های تربیت رسانه‌ای دانش‌آموزان در زیست‌بوم فضای مجازی و راهکارهای تربیتی مدرسه. *فصلنامه خانواده و پژوهش*، ۲۰(۲)، ۱۵۳-۱۷۵.
۱۳. فتحی‌واجارگاه، کوروش. (۱۴۰۰). *اصول و مفاهیم اساسی برنامه‌ریزی درسی* (چاپ بیستم). تهران: انتشارات بال علم.
۱۴. فرمehنی‌فراهانی، محسن، و حسینی، سیده مریم. (۱۳۹۹). بررسی موانع اجرای سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در ساحت تربیت زیستی و اخلاقی. *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*، ۲۸(۴۶)، ۳۳-۵۶.
۱۵. کریمی، عبدالعظیم. (۱۳۹۸). *تربیت آسیب‌زا: هشدارهایی پیرامون تحریف‌های تربیتی در خانه و مدرسه* (چاپ هشتم). تهران: انتشارات تزکیه.
۱۶. محبوبی، طاهر، و شریفی، بهمن. (۱۴۰۱). تبیین نظری مدل معلم تمام‌ساحتی و پیوند آن با شایستگی‌های عاطفی و اخلاقی فراگیران. *فصلنامه تدریس‌پژوهی*، ۱۰(۱)، ۷۷-۹۸.
۱۷. مطهری، زهرا، و دلاور، علی. (۱۳۹۸). اثربخشی تلفیق هنر و آموزش ارزش‌ها در پرورش تاب‌آوری و سازگاری تحصیلی کودکان. *فصلنامه روان‌شناسی کاربردی*، ۱۳(۴)، ۵۸۳-۶۰۳.

۱۸. ملکی، حسن. (۱۳۹۹). برنامه ریزی درسی (راهنمای عمل) (چاپ چهاردهم). تهران: انتشارات مدرسه.
۱۹. نادری، عزت الله، و سیف نراقی، مریم. (۱۴۰۰). روش های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (چاپ چهل و دوم). تهران: انتشارات بدر.
۲۰. نودری، فریدون. (۱۳۹۹). نقد و بررسی نظام ارزشیابی تحصیلی در ایران و پیامدهای آن بر ساحت های تربیتی و پرورشی. پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه های علوم انسانی، ۲۰(۷)، ۳۱۵-۳۳۸.

